

Parlementen in de Nederlanden

HENK TE VELDE

Parlementaire geschiedenis behoort tot de klassieke historiografische genres. Aanvankelijk werd het vooral beoefend door parlementariërs. In Nederland publiceerde het liberale kamerlid W. J. van Welderen baron Rengers in 1891 een studie over de parlementaire geschiedenis sinds 1848. Hij was daarmee net iets later dan het, eveneens liberale, Belgische kamerlid Louis Hymans die van 1877 tot 1880 een vijfdelige *Histoire parlementaire de Belgique de 1831 à 1880* liet verschijnen. Deze was op zijn beurt weer enkele jaren later dan de Franse, opnieuw (doctrinair) liberale politicus Duvergier de Hauranne die tussen 1857 en 1872 een tiendelige *Histoire du gouvernement parlementaire en France 1814-1848* publiceerde.¹ Het ging in ieder land om een cruciale beginperiode in de moderne parlementaire ontwikkeling, die beschreven werd op het moment dat het parlementaire regime opnieuw ter discussie stond, en de auteurs staken hun bedoeling om dit regime te versterken (of te rehabiliteren in het Franse geval) niet onder stoelen of banken. Wel waren het nogal verschillende studies, niet alleen in omvang, maar ook in de houding van de auteurs: Hymans gaf een onpersoonlijke samenvatting, de twee anderen waren weliswaar ook zakelijk, maar lieten de lezers meeproeven van hun engagement en de opwinding uit de tijd zelf. Het genre was in de handen van de laatste levendig door hun expliciete betrokkenheid en hun grote aandacht voor de parlementaire atmosfeer, het parlementaire debat en de parlementaire grootmeesters. Het was bovendien actueel en politiek uiterst relevant en sloot aan bij een publieke discussie over de aard van parlementaire vertegenwoordiging. Over vragen van staatsrechtelijke en politiek-theoretische aard werd veel gedebatteerd en personele unies van kamerlid, historicus en theoreticus kwamen regelmatig voor, zoals bij een Franse doctrinaire liberaal als François Guizot.

In de twintigste eeuw zijn dergelijke verbindingen zeldzaam geworden. In Nederland was de vrijzinnig-democraat P. J. Oud er nog een voorbeeld van. Maar in de eerste helft van de twintigste eeuw kon het parlementaire systeem vooral op kritiek rekenen, en in de tweede helft was het decennia lang vrijwel onomstreden; beide situaties leidden tot een andere houding tegenover het verleden. Na de Tweede Wereldoorlog stond het belang van het parlement buiten kijf en werden overal initiatieven genomen om de parlementaire geschiedenis te stimuleren: de 'History of Parliament Trust' in Groot-Brittannië, de 'Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien' in Duitsland, wat later het 'Centrum voor parlementaire geschiedenis' in Nijmegen. Hier ging het om de geschiedenis van

¹ W. J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1891* (3 dln., 1889-1891; Den Haag, 1905-1907); L. Hymans, *Histoire parlementaire de la Belgique de 1831 à 1880* (5 dln.; Brussel, 1877-1880); P. Duvergier de Hauranne, *Histoire du gouvernement parlementaire en France 1814-1848* (10 dln.; Parijs, 1857-1871).

gevestigde en onomstreden instituties, om prosopografie van de parlementariërs en om de totstandkoming van beleid. De principiële vragen over de aard van de parlementaire vertegenwoordiging waar de negentiende eeuw mee had geworsteld, verdwenen wat naar de achtergrond.

Recentelijk is daarin verandering gekomen. De 'linguistic turn' heeft duidelijk gemaakt, dat taal de werkelijkheid eerder vormt dan zonder meer reflecteert. Het is dan niet vreemd dat men met andere ogen gaat kijken naar de politieke plek die bij uitstek bedoeld is om te spreken, het parlement. Men zou dat nog eerder verwachten na de op de 'linguistic' gevolgde en er deels mee samenvallende 'cultural turn', die de aandacht onder meer heeft gevestigd op de manier waarop gesproken wordt en de fysieke context waarin dat gebeurt.² Maar de parlementaire geschiedenis heeft slechts via een omweg de invloed ondergaan van deze ontwikkelingen. In Nederland heeft Frank Ankersmit het thema van de 'representatie' op de agenda gezet. Dit bij uitstek politieke thema werd cultureel onderzocht (kunst, geschiedschrijving, taal als representatie van de werkelijkheid), maar Ankersmit schreef ook over politieke representatie.³ Meer toegespitst op concrete parlementaire vormen van politiek vindt men dat laatste thema in het werk van enkele Fransen, met name Pierre Rosanvallon en Bernard Manin. Manins bekende *Principles of representative government* verscheen eerst in het Frans als *Principes du gouvernement représentatif*.⁴ Het is niet alleen in de titel een herneming van de constitutionele vragen van de negentiende eeuw, toen Duvergier de Hauranne in 1838 *Des principes du gouvernement représentatif et de leur application* publiceerde.

Wat parlementaire vertegenwoordiging in de praktijk betekent, staat dus weer in het centrum van de historische belangstelling. In de bundel *Politieke representatie* worden allerlei aspecten van het thema voor Nederland en België verkend en in een lange historische ontwikkeling geplaatst.⁵ Hoewel de recente historiografie zich in de eerste plaats richt op de periode vanaf de Franse revolutie, bestrijkt de studie van Manin de geschiedenis vanaf de klassieke oudheid en beperkte ook het oudere werk van Hannah Pitkin zich niet tot de recente geschiedenis.⁶ Zolang parlementaire geschiedenis uitging van de norm van de moderne vorm van parlementaire vertegenwoordiging, was het moeilijk recht te doen aan de oudere geschiedenis. De breuk van de Amerikaanse en Franse revolutie, toen moderne verkiezingen hun intrede deden, leek

² Zie voor dit onderscheid in kort bestek de bijdragen over 'cultural history' en 'intellectual history' in D. Cannadine, ed., *What is history now?* (Basingstoke-New York, 2002).

³ Enkele titels uit diens oeuvre op dit laatste gebied zijn F. R. Ankersmit, *Aesthetic politics. Political philosophy beyond fact and value* (Stanford, 1996); *Idem, Macht door representatie. Exploraties III. Politieke filosofie* (Kampen 1997); *Idem, Political representation* (Stanford, 2002).

⁴ Engelse uitgave (Cambridge, 1997); Franse uitgave (Parijs, 1995). Van Pierre Rosanvallon zijn in dit verband vooral van belang: *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel en France* (Parijs, 1992), *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France* (Parijs, 1998), *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France* (Parijs, 2000), *Le modèle politique français. La société civile contre le jacobinisme de 1789 à nos jours* (Parijs, 2004).

⁵ H. de Smaele, J. Tollebeek, ed., *Politieke representatie* (Leuven, 2002).

⁶ H. F. Pitkin, *The concept of representation* (Berkeley, 1967).

absoluut. Nu echter het concept en de praktijk van vertegenwoordiging zelf in het middelpunt van het onderzoek staan, ligt het ook weer meer voor de hand de verschillen en overeenkomsten tussen verder uiteen liggende periodes te onderzoeken. Omdat niet als vanzelf een vorm van vertegenwoordiging (de moderne) als de enige vorm geldt, kunnen de relaties tussen de vroeg-moderne en de moderne tijd weer onbevanger onderzocht worden. Dit betekent zeker niet dat alle keren dat het woord representatie of parlement valt hetzelfde bedoeld wordt en het houdt ook geen keuze in voor een 'Whig history' van parlementen. Maar het betekent wel dat opnieuw de vraag gesteld wordt naar de relaties tussen allerlei vormen van (politiek) overleg en vertegenwoordiging.

Marc Boone merkt in zijn bijdrage aan dit nummer op, dat men lange tijd te snel geneigd is geweest middeleeuwse vormen van overleg te rubriceren onder het hoofd 'corporaties' of 'standen' en niet onder 'parlementen', terwijl dat woord werd gebruikt en er goede argumenten zijn om aan te geven dat de geschiedenis die hij beschrijft meer recente vormen van politieke vertegenwoordiging beter kan doen begrijpen en plaatsen. Joop Koopmans' onderzoek naar de berichtgeving over de Staten-Generaal en de gebruiken die daar heersten, roept als vanzelf opnieuw de vraag op naar continuïteit in de Nederlandse politieke gebruiken. Er zijn echter waarschijnlijk minder overeenkomsten tussen de oude en de nieuwe 'Staten-Generaal' dan tussen de oude Staten-Generaal en de latere ministerraad of andere bestuurscolleges. Een boek over vijfhonderd jaar Staten-Generaal ligt daarom op dit moment minder voor de hand dan één over vijf eeuwen politieke vertegenwoordiging.⁷ Wie door het onderzoek naar 'invention of tradition', 'imagined communities' en 'lieux de mémoire' van de afgelopen decennia nog niet tot de overtuiging is geraakt dat continuïteit ingewikkeld is, wordt door Niek van Sas wel uit de droom geholpen. Zijn analyse van de verandering van politieke vertegenwoordiging in de cruciale periode rond 1800 laat zien hoe gecompliceerd de verhouding tussen het oude en het nieuwe was (ook Henk de Smaele raakt aan deze thematiek in zijn bijdrage). Daarmee relativeert hij echter ook het absolute van de breuk rond 1800, zodat ook hier aanknopingspunten liggen voor verder onderzoek.

Als noodzakelijk aanvulling op een hernieuwde aandacht voor doorlopende lijnen in de geschiedenis van parlementen, moet er dan wel aandacht zijn voor ontlening aan buitenlandse inspiratiebronnen. Alleen al door in één boek vijfhonderd jaar Staten-Generaal bijeen te brengen, ontstaat als vanzelf al bijna de indruk dat het om een nationale instelling gaat waarvan de ontwikkeling primair uit het eigen verleden moet worden verklaard. Zo heeft de parlementaire geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw in het algemeen altijd gewerkt. Verwijzingen naar het buitenland kwamen erin voor, maar kregen zelden een centrale betekenis. In Nederland en België twijfelde bijna niemand eraan dat het parlement een bij uitstek 'nationale' instel-

7 S. J. Fockema Andreae, H. Hardenberg, ed., *500 jaren Staten-Generaal in de Nederlanden. Van Statenvergadering tot volksvertegenwoordiging* (Assen, 1964) heeft overigens zeker voor de periode van de Republiek zijn nut nog niet verloren.

ling was. Parlementariërs waren echter meestal goed op de hoogte van zusterinstellingen in Groot-Brittannië en Frankrijk en lieten zich ook leiden door wat daar gebeurde. Folkert Postma betoogt dat de ontwikkeling van de Staten-Generaal tot het centrale bestuurlijke lichaam in de Republiek beter te begrijpen is als men de inspiratie door niet aan de Republiek gebonden theorieën van monarchomachen over verzet tegen tirannieke vorsten in de beschouwing betreft. Emmanuel Gerard wijst erop dat in het interbellum Belgische kritiek op het parlement niet per se kritiek op het Belgische parlement was: de discussie over het parlement was internationaal en stond soms los van wat er in een bepaald parlement nu eigenlijk feitelijk gebeurde. Henk de Smaele ziet in de Belgische constitutie van 1831 een originele menging uit Frans en Brits materiaal.

De nieuwe schepping van een parlementair stelsel is de periode van ontlening bij uitstek. Dat het Verenigd Koninkrijk in 1815 vooral door aandrang van Belgen een tweekamerstelsel kreeg, is bekend. Maar dat zo'n stelsel in de aandacht stond, was het gevolg van het prestige van het Britse model dat met de twee Kamers in feite werd nagevolgd. Dat wist men ook wel en een tegenstander van de Eerste Kamer als Groen van Prinsterer maakte nog in 1840 van deze kennis gebruik door haar te brandmerken als 'eene mislukte copie naar Engelsch model' in plaats van 'een der grondslagen van het Nederlandsche Staatsregt'.⁸ Verwijzing naar buitenlandse inspiratie was in de nationalistische negentiende eeuw nooit onschuldig en veel vormen van ontlening aan het buitenland zijn dan ook genegeerd of gebagatelliseerd; omgekeerd kon het dan weer een enkele keer voorkomen dat men de verwantschap met een prestigieus buitenlands politiek model juist benadrukte.⁹

Continuïteit en ontlening aan het buitenland komen in veel van de artikelen ter sprake, maar er is één thema dat alle artikelen samenbindt: vertegenwoordiging. Zonder dat het de bedoeling was het congres van het KNHG waarop dit nummer teruggaat exclusief op dit onderwerp toe te spitsen, is het de bijdragen gaan domineren. Dit is daarom meer een themanummer over parlementaire vertegenwoordiging dan over parlementaire geschiedenis in strikte zin. Koopmans concentreert zich in feite op de 'representatie' van de Staten-Generaal in de pers van de Republiek. Verder gaat het van het ontstaan van vertegenwoordiging in de middeleeuwen tot de kritiek op parlementen in het interbellum steeds over de aard van politieke representatie. In de bestudering daarvan wordt een beroep gedaan op politieke filosofie (Postma, Van Sas, De Smaele, Röttger), de sociaal-economische geschiedenis (Boone) of de literatuurgeschiedenis (Van den Broek), maar steeds is de vraag hoe vertegenwoordiging mogelijk is. Vanuit dat uitgangspunt komt ook de interne werking van vertegenwoordig-

⁸ Geciteerd door B. van den Braak, *De Eerste Kamer. Geschiedenis, samenstelling en betekenis 1815-1995* (Den Haag, 1998) 49; vgl. 34-37 voor een korte ontstaansgeschiedenis.

⁹ Zie de *European Review of History*, XII (2005) aflevering 2 over 'Political Transfer', met name de artikelen over Frans parlementarisme van N. Roussellier, die over de introductie van een senaat in Frankrijk door A. de Dijn, en de algemene introductie van H. te Velde.

gende lichamen en het voorzitterschap aan de orde (Turpijn), maar de meeste bijdragen blijven op grotere afstand van het werk in de parlementen zelf.

Parlementaire geschiedenis had lange tijd de naam van een sterk empirisch genre, de geschiedenis van representatie wordt daarentegen vaak voorgesteld als een bijna louter theoretische onderneming. In de studie van parlementen is tegenwoordig interessant genoeg de achtergrond van de auteur lang niet altijd duidelijk. Empirische studies met theoretische implicaties worden geschreven door auteurs met uiteenlopende achtergronden en temperamenten.¹⁰ Op die manier keert de discipline van de parlementaire geschiedenis terug naar de negentiende eeuw toen een Duvergier de Hauranne of een Guizot zowel belangrijke theoretische als empirische studies leverden, maar sluit ze ook aan bij de recente ontwikkeling van de geschiedwetenschap.¹¹

¹⁰ Zie bijvoorbeeld de studies over de Franse revolutie: P. Brasart, *Paroles de la Révolution. Les assemblées parlementaires 1789-1794* (Parijs, 1988); T. Tackett, *Becoming a revolutionary. The deputies of the French national assembly and the emergence of a revolutionary culture (1789-1790)* (Princeton, 1996); E. H. Lemay, A. Patrick, *Revolutionaries at work. The Constituent Assembly 1789-1791* (Oxford, 1996). Vergelijk bij deze laatste studie E. H. Lemay, *La vie quotidienne des députés aux États Généraux 1789* (Parijs, 1987).

¹¹ Zie ook de herdefinitie van het studieobject in de inleiding van C. van Baalen, J. Ramakers, ed., *Het kabinet Drees III 1952-1956. Barsten in de brede basis* (Den Haag, 2001) xiii-xvi, en de combinatie van benaderingen in E. Gerard, e. a., *Geschiedenis van de Belgische kamer van volksvertegenwoordigers* (Brussel, 2003).

‘In den beginne was het woord’. De vroege groei van ‘parlementen’ in de middeleeuwse vorstendommen der Nederlanden

MARC BOONE

Dit artikel wil de stand van zaken betreffende onze kennis van Middeleeuwse ‘parlementen’ in de Nederlanden opmaken. Zoals wel meer gebeurt met instellingen uit de Middeleeuwen, zijn ook de ‘representatieve politieke organen’ het gevolg van een geleidelijke ontwikkeling en niet van een ideologisch onderbouwd, gepland initiatief. Deze groei beantwoordde in de oude Nederlanden aan de behoefte om verschillende groepen binnen een vlug evoluerend en essentieel stedelijk politiek landschap met elkaar in dialoog te laten treden.

Deze ontwikkeling is, hoe kan het ook anders, voor de verschillende gewesten van de Nederlanden niet gelijk geweest en wordt gekenmerkt door een ander chronologisch verloop. De omvang en het politieke gewicht van de steden en het tijdstip waarop een en ander zich heeft gemanifesteerd, zijn daarbij doorslaggevende invloeden gebleken. Zo doet een en ander zich in het oude graafschap Vlaanderen reeds in de twaalfde eeuw voor. Een eenmaal in gang gezette ontwikkeling fungeerde vaak als voorbeeld of inspiratie voor andere vorstendommen.

Het ontbreken van een duidelijk omlijnde start en in vele gevallen zelfs van directe bronnen (zoals notulen van vergaderingen, agenda’s en convocaties en van lijsten van afgevaardigden) heeft er toe geleid dat ook deze prille volksvertegenwoordiging ongelijk en op indirecte wijze in beeld komt. Vandaar de vele noodzakelijke omtrekkende bewegingen van het onderzoek, die ook in de navolgende tekst aanwijsbaar blijven, zoals de benadering via het vergaderritme en het profiel van de ‘vertegenwoordigers’. Centraal blijft evenwel het aspect van de bijdrage aan het tot stand komen van een eigen politieke cultuur, typerend voor de Nederlanden en werkzaam in het perspectief van de ‘longue durée’.¹

EEN POLYFOON GEZELSHAP. DE MIDDELEEUWSE POLITIEKE GEMEENSCHAP IN HET GRAAFSCHAP VLAANDEREN

Op 16 februari 1128 sprak de edelman Iwein van Aalst in Gent de volgende woorden tot de recent door de Franse koning, leenheer van het graafschap Vlaanderen, aangestelde nieuwe Vlaamse graaf, de Normandische edelman Willem Clito:²

¹ Inspirerend in dit verband is het essay van H. Pleij, *Erasmus en het poldermodel* (Amsterdam, 2005) dat ik tijdens het herwerken van een eerdere versie van deze tekst in de geest van de suggesties vanwege de redactie (waarvoor overigens oprechte dank) heb gelezen.

² De grafelijke waardigheid werd op dat ogenblik waargenomen door de Normandische edelman Willem Clito, een kleinzoon van Willem de Veroveraar en van Mathilde van Vlaanderen en een in de ogen van de Franse koning, Lodewijk VI, geschikte kandidaat om de door de moord op graaf Karel de Goede vacante